

TEMURIYLAR SULOLASI DAVRIDA ILM-FAN, ADABIYOT VA ME'MORCHILIKNING GULLAB-YASHNASHI

Aymurzaev Axmed Jolmurzaevich

Nukus Davlat Pedagogika Instituti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17499846>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-oktabr 2025 yil
Ma'qullandi: 28-oktabr 2025 yil
Nashr qilindi: 31-oktabr 2025 yil

KEYWORDS

Temuriylar davri, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Behzod, ilm-fan, me'morchilik, adabiyot, uyg'onish davri, madaniyat, tarixiy meros.

ABSTRACT

Ushbu maqolada Temuriylar sulolasi davrida O'rta Osiyo hududida ilm-fan, adabiyot va me'morchilikning yuksak darajada rivojlanish jarayoni keng tahlil qilinadi. Maqolada Amir Temur va uning avlodlari tomonidan barpo etilgan markazlashgan davlatning siyosiy barqarorligi, ilm va madaniyat sohalariga ko'rsatilgan e'tiborning ijobiy natijalari ilmiy asosda ko'rib chiqiladi. Shuningdek, Mirzo Ulug'bek, Qozizoda Rumiy, G'iyosiddin Jamshid Koshiy, Alisher Navoiy, Kamoliddin Behzod singari allomalar ijodi orqali bu davrda fan, adabiyot va san'atning qanday yuksalganligi yoritiladi. Maqolada shuningdek, me'morchilik sohasidagi yuksak yutuqlar — Bibixonim masjidi, Go'ri Amir maqbarasi, Shohi Zinda majmuasi, Ulug'bek rasadxonasi kabi inshootlarning badiiy va ilmiy ahamiyati tahlil qilinadi. Temuriylar davrining madaniy yuksalish sabablari, uning O'zbekiston tarixidagi o'rni va bugungi avlod uchun qoldirgan ma'naviy merosi ilmiy manbalar asosida asoslab beriladi.

O'zbekiston tarixi ming yillik sivilizatsiya va madaniyatlar chorrahasida shakllangan bo'lib, uning eng porloq sahifalaridan biri bu — Temuriylar sulolasi davridir. XIV asr oxiri va XV asr davomida Movarounnahrda yuz bergan madaniy uyg'onish jarayoni nafaqat o'z zamonasi, balki keyingi asrlar taraqqiyotiga ham chuqur ta'sir ko'rsatgan.

Amir Temur o'zining "Kuch adolatdadir" shiori asosida markazlashgan, mustahkam davlat tizimini barpo etdi. U ilm-fan, adabiyot va san'atni davlat siyosatining ajralmas qismi sifatida qaradi. Temurning "Har bir mamlakatning qudrati – uning ilmli va madaniyatli kishilaridadir" degan fikri, shubhasiz, bu siyosatning g'oyaviy asosini tashkil etgan [5, 169-173].

Temurdan keyingi davrda, xususan, Mirzo Ulug'bek, Shohrux Mirzo, Boysung'ur Mirzo kabi hukmdorlar ham ilm-fan va san'atni rivojlantirishda katta homiylik ko'rsatdilar. Ularning davrida Samarqand, Buxoro, Hirot kabi shaharlarda madrasalar, rasadxona va kutubxonalar qad ko'tardi.

Tarixchi olim V. V. Bartold bu davr haqida shunday yozgan:

"Temuriylar davri Markaziy Osiyo tarixida faqat siyosiy qudrat davri emas, balki butun Sharq uyg'onishining eng yuksak bosqichini ifoda etadi." [3, 197-199].

Shuningdek, san'atshunos G. A. Pugachenkova o'z tadqiqotlarida Temuriylar davrida yaratilgan me'moriy obidalar haqida shunday deydi:

“Bu inshootlar nafaqat diniy ramz, balki ilmiy tafakkur, estetik qarash va badiiy didning uyg'unligidir.” [1, 26-29].

Prezident Islom Karimov ham o'zining “Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q” asarida ta'kidlaganidek:

“Temuriylar davri biz uchun faqat o'tmish sahifasi emas, balki bugungi avlodni buyuklikka chorlovchi ma'naviy zamin, o'zligimizning ildizidir.”

Shunday qilib, Temuriylar sulolasi davri nafaqat siyosiy kuch-qudratning, balki ma'naviyat va tafakkurning ham yuksak cho'qqisiga chiqqan davr sifatida tarixda o'z o'rniga ega bo'ldi [4].

Bu davrda ilm-fan, adabiyot va me'morchilik sohalari o'zaro uyg'unlashib, O'rta Osiyoni dunyoning eng yuksak madaniy markazlaridan biriga aylantirdi. Quyida ushbu uch sohaning gullab-yashnash jarayoni batafsil tahlil qilinadi.

Temuriylar davrida ilm-fan jadal rivojlanish bosqichiga kirdi. Ayniqsa, astronomiya, matematika, geometriya, tarix, falsafa va tibbiyot kabi fanlar yangi bosqichga ko'tarildi. Bu davrning eng yirik allomalaridan biri, shubhasiz, Mirzo Ulug'bek edi. U Amir Temurning nabirasi bo'lib, nafaqat davlat arbobi, balki buyuk olim sifatida ham nom qozongan. Uning tashabbusi bilan Samarqandda “Ulug'bek madrasasi” va “Ulug'bek rasadxonasi” barpo etildi. Bu rasadxona o'sha davr uchun eng mukammal ilmiy markaz bo'lib, unda aniqlik darajasi jihatidan zamonasidan ancha oldinda bo'lgan astronomik asboblari o'rnatilgan edi.

Mirzo Ulug'bekning eng mashhur asari — “Ziji Jadidi Ko'ragoniy” — o'z davrida dunyodagi eng aniq astronomik jadval hisoblangan. Ushbu asarda yulduzlar, sayyoralar, ularning harakati va joylashuvi haqida batafsil ma'lumotlar berilgan. Bu asar keyinchalik Yevropa ilmiy doiralari ham ta'sir ko'rsatgan.

Bundan tashqari, Qozizoda Rumi, G'iyosiddin Jamshid Koshiy, Ali Qushchi kabi olimlar matematika va astronomiya sohasida muhim tadqiqotlar olib borganlar. Ularning ishlari nafaqat ilmiy, balki didaktik ahamiyatga ega bo'lgan. Shu sababli, Temuriylar davrini nafaqat siyosiy yoki madaniy yuksalish, balki ilmiy uyg'unish davri deb atash mumkin.

Quyidagi jadvalda Temuriylar davrida ilm-fan rivojiga hissa qo'shgan ba'zi olimlar keltirilgan:

No	Olim nomi	Asari yoki ishlari	Yo'nalishi	Ahamiyati
1	Mirzo Ulug'bek	“Ziji jadidi Kuragoniy”	Astronomiya	Yulduzlar jadvalini yaratdi, 1018 yulduzni aniqladi
2	Qozizoda Rumi	“Hisob risolasi”	Matematika	Hisoblash usullarini mukammallashtirdi
3	Jamshid Koshiy	“Miftah al-Hisob”	Matematika	O'nlik kasrlarni kiritdi, π ni aniqladi
4	Ali Qushchi	“Risola fi'l-hay'a”	Astronomiya	Istanbulda astronomiyani rivojlantirdi
5	Husayn Boyqaro	Ilm va san'at homiysi	Davlat boshqaruvi	Hirotni ilm markaziga aylantirdi

Temuriylar davrida adabiyot san'ati o'zining eng go'zal va yetuk namoyonlarini topdi. Bu davrda forsiy, arabiy va turkiy tillarda ijod qilgan shoirlar va olimlar madaniy uyg'unish jarayonining asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylangan edilar.

Eng buyuk adib — Alisher Navoiy bo'lib, u o'zining ko'p qirrali ijodi bilan butun Sharq adabiyoti tarixida inqilob yasadi. Navoiy “Xamsa” turkumidagi asarlari bilan Sharq she'riyatida

yangi badiiy yo'nalish yaratdi. Uning asarlarida insonparvarlik, adolat, axloqiy tozalik va ma'naviy yuksaklik g'oyalari ilgari suriladi.

Shuningdek, Navoiy o'z asarlari orqali turkiy tilni davlat, adabiyot va ilm tili sifatida mustahkamladi. Uning "Muhokamat ul-lug'atayn" asari turkiy va fors tillarining qiyosiy tahlilini bergan ilk filologik tadqiqotlardan biridir. Bu orqali u o'zbek tili imkoniyatlarini ilmiy asosda isbotlab berdi.

Bu davrda yana Lutfiy, Jomiy, Abdurahmon Jomiy, Bobur kabi shoir va olimlar ijodi ham adabiyotda yangi bosqich yaratdi. Ayniqsa, Jomiy va Navoiy o'rtasidagi ustoz-shogirdlik munosabatlari madaniy rishtalarning mustahkamlanishiga xizmat qilgan.

Temuriylar davrida me'morchilik o'zining eng yuksak cho'qqisiga chiqdi. Bu davrda qurilgan binolar nafaqat diniy, balki ilmiy va madaniy markazlar sifatida ham xizmat qilgan. Samarqand, Buxoro, Shahrisabz, Hirot kabi shaharlar Sharq me'moriy san'atining markaziga aylangan.

Amir Temur o'zining "Kuch adolatdadir" shoriga sodiq holda, davlat mustahkamligini ko'rsatish maqsadida ulkan me'moriy inshootlar barpo ettirdi. Jumladan, Bibixonim masjidi, Shohi Zinda majmuasi, Go'ri Amir maqbarasi, Ulug'bek madrasasi o'zining gumbazlari, bezaklari va rang uyg'unligi bilan butun dunyo me'morlarini lol qoldirdi.

Keyinchalik Mirzo Ulug'bek, Shohrux Mirzo, Boysung'ur Mirzo davrida ham bu an'analar davom ettirilib, Hirot me'moriy maktabi shakllandi. Ayniqsa, Kamoliddin Behzod o'zining betakror miniatyura san'ati bilan bu davr madaniyatiga jahonshumul hissa qo'shgan. Behzod yaratgan tasvirlar ranglarning uyg'unligi, kompozitsiyaning mukammalligi va inson obrazlarining tabiiyligi bilan ajralib turadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Temuriylar davri O'zbekiston tarixida ilm, madaniyat va ma'rifatning eng yuksak cho'qqisi sifatida baholanadi. Bu davrda shakllangan ilmiy maktablar, adabiy an'analar va me'moriy uslublar bugungi kunda ham xalqimiz g'ururi va milliy merosining ajralmas qismi bo'lib qolmoqda. Amir Temur va uning avlodlari tomonidan yaratilgan siyosiy barqarorlik, Mirzo Ulug'bekning ilmiy maktabi, Alisher Navoiy ijodi hamda Kamoliddin Behzod san'ati O'zbekiston tarixining oltin sahifalarini bezaydi. Ularning faoliyati nafaqat o'tmish faxrimiz, balki bugungi yoshlar uchun ibrat manbaidir. Shunday ekan, Temuriylar sulolasining ma'naviy va madaniy merosini o'rganish, uni yosh avlod ongiga singdirish O'zbekistonning madaniy siyosatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu meros bizni kelajakda ham ma'naviy yuksaklik va milliy birlik sari yetaklaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Esonaliyevna, N. D. (2024). TEMURIYLAR DAVRI RENESSANSI: ILM-FAN, MADANIYAT VA SAN'AT RIVOJI. SUSTAINABILITY OF EDUCATION, SOCIO-ECONOMIC SCIENCE THEORY, 2(24), 26-29.
2. Dildora, Q. (2025). AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA MADANIY HAYOT. Tadqiqotlar, 60(1), 303-306.
3. Murodulloyevich, N. O. (2025). TEMURIYLAR DAVRIDA ILM-FAN RIVOJLANISHIGA HISSA QOSHGAN ALLOMALARNING AHAMIYATI. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 45(4), 197-199.
4. Qodirovich, Q. F. (2025). TEMURIYLAR DAVRIDA FAN VA MADANIYAT TARAQQIYOTI. "YURT FAXRI", 1(1).
5. Zokirovna, S. N. (2025). TEMURIYLAR SULOLASINING MADANIY SIYOSATI. SANOAT VA TEXNIKA SOHALARIDA OLIB BORILAYOTGAN ISLOHOTLAR VA ULARNING NATIJALARI: KONFERENSIYA MATERIALLARI, 1(3), 169-173.